

AGRESYWNÓŚĆ, AGRESJA, PRZEMOC, BULLYING I CYBERBULLYING JAKO PROBLEMY OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE XXI WIEKU

ZBIGNIEW MAŁYSZ

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Takie będą Rzeczpospolite jakie ich młodzieży chowanie...

Nadto przekonany jestem, że tylko edukacja publiczna zgodnych i dobrych robi obywateli¹

Jan Zamoyski

*Znajomość pojęć prowadzi do znajomości rzeczy...
zasłyszane*

Wprowadzenie

Współcześnie żyjemy w tzw. cywilizacji technicznej, charakteryzującej się dominacją techniki nad pozostałymi sferami życia (można tu wskazać na tzw. fetyszyzację techniki i komunikacji za pośrednictwem w technice jako swoiste panaceum na wszystkie problemy ludzkie). Zdzisław Majchrzyk (2011, s. 22) podkreśla w tym kontekście, że: „W cywilizacji opartej na porządku technologicznym słabnie rola tradycji i więzi bezpośredniej, postępuje indywidualizacja i pogłębia się społeczne rozwarstwienie – rodzą się typowe relacje «racjonalnej organizacji», produkcji dóbr; relacji sprzedawcy–klienta”. W związku z tym w życiu społecznym widoczne stają się (nowe) konflikty społeczno-wychowawcze oraz związana z nimi ekspansja nieznanych uprzednio form agresji i przemocy. Wzmiankowane kwestie stanowią główny temat prezentowanej analizy.

Tekst ten ma charakter „ujęcia typizacyjnego” i w związku z tym świadomie pominię-

to w nim podawanie danych empirycznych dotyczących rozmiarów, form i skali tytułowych zjawisk oraz zrezygnowano z szerszego omówienia istoty agresywności, agresji i przemocy. Mając to na względzie, główny nacisk zostanie położony na opis i wyjaśnienie zjawisk dręczenia/tyranizowania szkolnego (bullyingu) i cyberprzemocy (cyberbullyingu).

Piszący te słowa uważa ponadto, że zasadne jest uwrażliwienie zainteresowanego czytelnika na charakter i znaczenie tytułowego problemu/pojęć ze szczególnym uwzględnieniem nowych problemów społeczno-edukacyjnych (to jest ww. bullyingu i cyberbullyingu), gdyż mając wiedzę definicyjno-deklaratywną, będzie mógł łatwiej zastosować ją w praktyce (nabyć tzw. wiedzę proceduralną – zgodnie z maksymą: *Znajomość pojęć prowadzi do znajomości rzeczy...*) i przeciwdziałać opisanym problemom opiekuńczo-wychowawczym w swoim środowisku pracy/życia.

Jakie są podstawowe przyczyny agresywności i agresji ludzkiej?

Liczne analizy wskazują, że człowiek w swoim działaniu jednostkowym i społecznym wyraża dwa popędy/sposoby dzia-

¹ S. Staszic (1926). *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. K. do dzisiejszego stanu Rzeczpospolitej Polskiej przystosowane*. Oprac. S. Czarnowski, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, s. 7.

łania wynikające z natury ludzkiej: współpracę vs współzawodnictwo/walkę o zasoby (patrz np.: Clarke, 2005; Reykowski, 1986). Nieco upraszczając istotę problemu, można wskazać, że wyrazem zachodzącego między ludźmi współzawodnictwa jest agresywność i, przybierająca różne formy, agresja ludzka.

Jak wskazuje Ewa Wysocka, funkcję podłoża jednostkowych zachowań agresywnych wśród młodego pokolenia stanowią współcześnie immanentne cechy nowoczesnego społeczeństwa oraz brak zakorzenienia jednostki w kulturze, spowodowany odmiennością preferowanych i dostępnych człowiekowi wzorów zachowań/wartości. Dopełnione są one swoistą klamrą zaniku wspólnotowości (wzrostu poziomu indywidualizmu) wynikającą ze sposobu funkcjonowania człowieka we współczesnym „ponowoczesnym świecie” (Wysocka, 2013, patrz zwł. s. 22–31). Malwina Dankiewicz (2011) upatruje natomiast podłoża agresji interpersonalnej młodzieży m.in. w jej dążeniu do rozwoju, odkrywaniu seksualności, poszukiwaniu poczucia przynależności, wahaniami nastroju wynikających z dynamiki procesów neurohormonalnych, w przeżywaniu kryzysu tożsamości dziecko–nastolatek, oddziaływaniach środowiska rodzinnowychowawczego, wpływie modelowania poprzez treści prezentowane w mediach itd. Autorka ta wraz z Radosławą Rodasik zwracają ponadto uwagę na powszechność agresji werbalnej w przestrzeni publicznej, pisząc: „Agresja werbalna poprzez powszechne występowanie w wypowiedziach osób publicznych i w popularnych programach zaczyna być postrzegana jako zwykłe zachowanie językowe, a coraz rzadziej jako zachowanie niewłaściwe. Panuje na nią coraz większe społeczne przyzwolenie [...]” (Dankiewicz, Rodasik, 2014, s. 220).

Wymienione problemy szczególnie dostrzegalne obecnie są wśród dzieci i młodzieży, co wynika – w interpretacji autora – z: 1) przejawiania przez młode pokolenie coraz większego poziomu lęku społeczne-

go (którego emanacją jest poczucie strachu przed mniej lub bardziej trafnie określonymi zagrożeniami/innymi ludźmi); 2) chęci posiadania wyższej pozycji bądź władzy w społeczności/grupie odniesienia oraz 3) rozwijającego się konsumpcjonizmu. Czynniki te są w interpretacji autora głównymi przyczynami narastania agresywności i agresji jednostkowej w kontekście tzw. populacji normalnej (nie zaburzonej psychicznie) – zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Czym są agresywność i agresja?

Agresywność jako taka i agresja jednostkowa będąca jej przejawem jest różnorodnie operacjonalizowana i definiowana (zwłaszcza na gruncie pojęciowo-semantycznym, patrz np.: Dankiewicz, 2014). Przejawianie przez jednostkę agresji w różnych okresach życia i kontekstach społeczno-zawodowych jest odmiennie motywowane, wyrażane i pełni zróżnicowane funkcje – zarówno jednostkowe, jak i społeczne (patrz np.: Skorney, 1968; Peisert, 2004 i in.).

Jak dowodzi analiza zależności między moralnością a zachowaniami agresywnymi: „Współcześnie agresja oceniania jest prawie wyłącznie negatywnie przez naukowców na podstawie badań nad jej konsekwencjami” (Dankiewicz, 2012, s. 115). Istnieją jednak kategorie społeczne posiadające sankcję pragmatyczną na reagowanie agresją w ramach swojej pracy/obowiązków służbowych (np. żołnierze, policjanci, sportowcy – zwłaszcza sztuk walki, pracownicy ochrony fizycznej itp.). Sensem ich pracy jest reagowanie agresją w sposób zadaniowy, w związku z tym do tych zawodów pożądane jest dokonywanie szczególnej selekcji pod kątem reagowania specjalnym rodzajem agresji – tzw. agresją instrumentalną. Należy jednak pamiętać, że w kontekście badań nad moralnością „[...] agresja instrumentalna jest oceniania jako gorsza od reaktywnej, a proces oceny agresji i agresora jest dużo bardziej skomplikowany i zależny od większej ilości

czynników, niż mogłoby się wydawać, nawet jeśli mechanizmy oceny agresywnego zachowania pozostają dla oceniającego nieznaną” (tamże, s. 116).

W dalszej części autor dokona krótkiej analizy wytypowanych uprzednio dostępnych w literaturze definicji przedmiotowych, stanowiącej podstawę do dalszych rozważań:

I) W odniesieniu do agresywności:

a) Janusz Surzykiewicz (2000, s. 14) podkreśla fakt, że agresywność to „[...] cecha osobowości wyrażająca stałą gotowość do reagowania agresją w odpowiedzi na sygnały wywoławcze agresji oraz gotowość do percepcji tych sygnałów”. Zaproponowana przez niego definicja wskazuje na następujące ważne wychowawczo i społecznie implikacje praktyczne dla rozumienia agresywności: 1) stanowi ona cechę osobowości, a tym samym względnie trwałą własność jednostki (w dalszej perspektywie jest niemożliwa do wyeliminowania); 2) czynniki środowiskowe mają niebagatelne znaczenie w genezie zachowań agresywnych; 3) przejawianie agresywności jest związane z gotowością do percepcji jej sygnałów wywoławczych (niektórzy autorzy wyjaśniają ten fakt także zaistnieniem tzw. mechanizmu wrogiego zaniekształcenia atrybucji) – innymi słowy: przejawianie agresywności jest związane ze zwiększeniem wewnętrznej łatwości jej wyrażania (osłabieniem biopsychospołecznych mechanizmów jej kontroli).

b) Barbara Krahe (2005b, s. 16) definiuje agresywność jako „[...] skłonność do reagowania złością, do angażowania się w agresywne działania”. Podkreśla jej dwa aspekty: 1) możliwość zaistnienia emotywniej reakcji względem dostępnych jednostce bodźców kognitywno-poznawczych; 2) wywołującą podejmowanie działań mających na celu zadanie szkody innym podmio-

tom. Ta znana niemiecka badaczka wskazuje więc na fakt, że poznawczy aspekt reakcji emocjonalnej (złość) stanowi ważny mechanizm wyzwalający zachowania agresywne.

c) Danuta Rode (2010, s. 38) określa agresywność jako „[...] skłonność do zachowań agresywnych i częste ich manifestowanie”. Zaproponowane przez tę badaczkę podejście uwypukla podział na dwie sfery: 1) „skłonności” i 2) częstego wykonania czynności agresywnych (zarówno wobec istot żywych, jak i materii nieożywionej – Z.M.). Na tej podstawie można więc wskazać, iż agresywność stanowi swoistą siłę dynamizującą jednostkę do podejmowania działań określonego typu i zakresu wobec innych/względnie siebie.

Jak można wywnioskować na podstawie zaprezentowanych tu ujęć definicyjnych, agresywność jest jedną z względnie trwałych cech osobowości człowieka (w związku z czym nie da się jej w pełni wyeliminować), stanowi mechanizm motywacyjno-dynamizujący działania ludzkie oraz wyraz świata przeżyć emocjonalnych człowieka. Manifestują się one szczególnie wśród dzieci i młodzieży (co wydaje się wynikać z dynamiki procesów neurohormonalnych w tym okresie życia, niedostatecznego poziomu zinternalizowania mechanizmów kontroli agresywności, wartości prospołecznych oraz społecznie aprobowanych sposobów radzenia sobie z konfliktami/przeżywanymi emocjami).

II) W odniesieniu do agresji („fizycznej manifestacji agresywności ludzkiej”):

a) Lucjan Korzeniowski i Stanisław Pużyński wskazują, że sens agresji stanowi „(łac. *aggressio* – napad) zachowanie agresywne, wrogie, gwałtowne fizycznie bądź słownie, związane z pojawieniem się takich

- stanów emocjonalnych jak rozdrażnienie, niezadowolenie, napięcie, gniew, rzadziej zagrożenie, strach lub lęk – skierowane przeciwko zewnętrznym źródłom wymienionych stanów emocjonalnych (ludziom lub przedmiotom)” (hasło *Agresja*, Korzeniowski, Pużyński, 1978). Tym samym wzmiankowani psychiatrzy podkreślają, że agresja odnosi się do sfery fizycznego bądź werbalnego wyrażania ww. stanów emocjonalnych, a także stanowi reakcję na subiektywnie odczuwany stan zagrożenia jednostki. W ich interpretacji jest ona skierowana na zewnętrzne źródła pobudzenia emocjonalnego (zarówno na ludzi, jak i przedmioty). Wzmiankowana definicja jednak nie obejmuje dwu klas sprawczych agresji: innych istot ożywionych (nie będących ludźmi) oraz agresji przejawianej przez jednostkę względem siebie (tzw. fenomenu autoagresji).
- b) Arnold H. Buss (1961, s. 1) określa agresję jako „[...] odpowiedź/reakcję organizmu/jednostki, która dostarcza innemu organizmowi szkodliwych [dla niego – Z.M.] bodźców”. Podejście to implikuje uprzednie zaistnienie motywu dla wyrażenia agresji przez jednostkę, oraz niejako wyklucza zaistnienie agresji niesprowokowanej. Należy przy tym zaznaczyć, iż kryterium „szkodliwości” także jest subiektywne – zaproponowana przez Bussa definicja nie obejmuje celowego wywołania agresji sprowokowanej przez ofiarę.
- c) Jenő Ranschburg (1993, s. 93) wskazuje, że doświadczany przez człowieka lęk jest motorem do wystąpienia gniewu, który z kolei stanowi siłę sprawczą agresji. Uznaje on za agresję „[...] każde zamierzone działanie – w formie otwartej bądź symbolicznej – mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty lub bólu”. Zaproponowane przez niego podejście wydaje się więc niezwykle użyteczne dla wyjaśniania powstawania agresji u dzieci i młodzieży, a także przenoszenia jej na znajdujące się w posiadaniu ofiary dobra materialne.
- d) Adam Frączek (1993, s. 52) wskazuje, że istotą agresji stanowi „[...] zachowanie intencjonalne, podejmowane i realizowane przez jednostkę w celu wywołania negatywnych konsekwencji dla innych”. Podejście to implikuje fakt, że agresja stanowi fenomen relacyjny między sprawcą a ofiarą – dla jej zaistnienia niezbędna jest intencja zadania bólu bądź cierpienia drugiemu podmiotowi mogącemu ich doświadczyć. Na podstawie tego ujęcia można *implicite* wykluczyć „przypadkowe/nie-intencjonalne «zachowanie agresywne»”.
- e) Bogdan Wojciszke i Barbara Krahe podkreślają, że istotą agresji stanowi „[...] zachowanie ukierunkowane na zadanie cierpienia innemu człowiekowi, który jest motywowany do uniknięcia tego cierpienia” (Wojciszke, 2000, s. 147) bądź „[...] celowe zachowanie obliczone na skrzywdzenie innej osoby” (Krahe, 2005a, s. 15). Sensem tegoż podejścia jest jednostkowa celowość działania ludzkiego oraz rozszerzenie zakresu oddziaływania na zaistnienie agresji „pośredniej” poprzez pozbawienie ofiary możliwości wyrażenia istotnych dla niej wartości bądź dóbr materialnych.

Czym jest przemoc?

Szczególną formą agresji jest przemoc. Krahe (tamże, s. 19) definiuje ją następująco: „[...] podtyp agresji obejmujący skrajne formy agresji fizycznej”, względnie jako: „[...] użycie siły fizycznej lub groźba jej użycia [wobec innej osoby – przedmiotu agresji –

przyp. Z.M.]” (Krahe, 2005b, s. 15). Podejście to wskazuje, że relacja przemocowa odnosi się do stosowania szczególnie dotkliwych dla ofiary aktów agresji fizycznej, a więc stanowi jednowymiarową formę zachowania agresywnego obliczonego na wyrządzenie maksymalnej szkody fizycznej ofierze.

Nathan DeWall, Craig Anderson i Brad Bushman (2011, s. 246) za przemoc uznają „[...] jakkolwiek akt agresywny, którego celem jest zadanie ofierze ekstremalnej szkody/krzywdy fizycznej, takiej jak zranienie bądź śmierć etc.”. Autorzy ci uwypuklają możliwość – w ramach relacji przemocowej – zadawania ofierze obrażeń fizycznych o różnej skali i zakresie oddziaływania: od „przejsiowej” krzywdy fizycznej (siniaki, otarcia itp.), poprzez widoczne rany, aż po formę ostateczną, którą jest zadanie ofierze śmierci.

Martin Ramirez (2016, s. 24) pisze: „Przemoc rozumiana jest jako zachowanie negatywne, intencjonalne, niewłaściwe, potępiane i ukierunkowane na czynienie zła. Pod tym pojęciem rozumiemy akt niegodny, wręcz patologiczny, działanie na szkodę człowieka będące wynikiem zaburzeń psychicznych człowieka”. Podejście to silnie wskazuje, że o ile agresywność i agresja mogą być jeszcze tłumaczone jako „naturalne” skłonności/akty jednostkowo-osobowościowe, to stosowania przemocy nie da się już wytłumaczyć (jako działania „naturalnego”) – ze swej istoty stanowi ona patologiczną formę funkcjonowania człowieka.

Czym jest dręczenie/tyranizowanie szkolne (bullying)?

Współcześnie można zaobserwować wzrost znaczenia i dostrzegania problemu przemocy wśród dzieci i młodzieży uczęszczającej do różnego typu szkół i placówek oświatowo-wychowawczych. Zjawisko to jest na tyle istotne i widoczne, że zostało oddzielnie skategoryzowane jako tzw. dręczenie/tyranizowanie szkolne bardziej rozpowszechnione

w literaturze przedmiotu pod angielskojęzycznym terminem *bullying*². Aleksandra Tłuściak-Deliowska (2014a, s. 304–305, za: Olweus, 15.09.2010; 2007) definiuje go następująco „«Bullying» (dręczenie, znęcanie, prześladowanie) jest specyficznym rodzajem przemocy rówieśniczej, która polega na podejmowaniu krzywdzącego zachowania ukierunkowanego na innego ucznia lub grupę uczniów. To zachowanie agresywne powtarza się zazwyczaj w czasie i uwzględnia prawdziwą lub pozorną nierównowagę siły, kiedy ofiara nie może (lub nie chce) obronić się przed napastnikiem”.

Dręczenie szkolne ma różnorodne motywy, przybiera różne formy i wywołuje odmienne skutki uzależnione od konstrukcji biopsychospołecznej uczestników tegoż procesu. Niebagatelną rolę odgrywa w tym kontekście szybkie dostrzeżenie problemu i podjęcie adekwatnych działań pedagogiczno-profilaktycznych przez środowisko wychowawcze wobec ofiar/y i sprawcy/sprawców. Współcześnie coraz częściej obserwuje się, że bullying przybiera formę grupową – w takim przypadku jest częściej wyrażany werbalnie bądź behawioralnie niż czysto fizycznie, jak to ma miejsce w dychotomicznej relacji diadycznej opartej na

² Pojęcie *bullyingu* odnosi się głównie od kontekstu szkoły i nauczania, podczas gdy w odniesieniu do aktywności zawodowej częściej wskazuje się na zastosowanie przemocy w ramach relacji zwierzchnik–pracownik. W tym kontekście używa się pojęcia tzw. *mobbingu*, oznaczającego według stanu prawnego na 2016 r. „[...] działania lub zachowania dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników” (Owieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks pracy: Dz.U. 2016, poz. 1666, art. 943 § 2). Pojęcie „*bullyingu*” jest także użyteczne do opisu relacji przemocowej w kontekście pracy, jednakże wydaje się, że w takim przypadku jego użycie warunkuje taki sam status społeczno-zawodowy uczestników interakcji *bullyingowej* (w kontekście relacji grupowej mamy tutaj do czynienia z tzw. *kozłem ofiarnym* określanym także jako *fajtlapa*).

relacji sprawca–ofiara (patrz szerzej: Tłuściak-Deliowska, 2017).

Mając to na względzie, Tłuściak-Deliowska (2016, s. 18–19) na podstawie retrospektywnych badań przeprowadzonych wśród studentów pedagogiki dotyczących postrzegania przemocy w szkolnictwie na podstawie osobistych doświadczeń autobiograficznych badanych podaje, że badani studenci wskazywali na występowanie czterech głównych form przemocy rówieśniczej: 1) fizycznej i werbalnej, 2) psychicznej i werbalnej, 3) relacyjnej, 4) fizycznej. Dostępna w literaturze polskiej metaanaliza problemu normatywnych uwarunkowań regulujących zachowania grupowe dzieci i młodzieży w sytuacji dręczenia szkolnego (Tłuściak-Deliowska, 2014b) wykazuje z kolei, że grupy rówieśnicze wytwarzają specyficzny dla siebie system norm i zasad regulujących zachowanie celem utrwalenia spójności wewnętrznej, zapewnienia sobie bezpieczeństwa oraz przewidywalności zachowań wobec „odstępców od normy” – w tym kontekście lokowane są ofiary tyranizowania, które jako odstępcy od normy poddawane są różnorodnym formom przemocy (tamże) – tak jednostkowej, jak i grupowej. Każda grupa bullyingowa wytwarza własne, specyficzne grupowe normy zachowania regulujące dynamikę i formę zachowania sprawcy/sprawców i ofiary/ofiar w sytuacji dręczenia szkolnego. Co ważne, gdy dochodzi do takiej sytuacji, większość uczniów nie podejmuje żadnej aktywności, aby jej przeciwdziałać – wydaje się to wynikać z następujących przesłanek: strachu, konformizmu grupowego, przypisywania sobie określonych ról społecznych oraz wewnętrznego systemu aksjonormatywnego jednostki (patrz: „powszechnie znane” badania psychologów społecznych: Elliota Aronsona czy też Philipa Zimbardo).

W tym kontekście dla dalszej analizy problemu istotne jest wykazanie: Jakie czynniki skłaniają do: a) stania się ofiarą bullyingu?/ b) uznania kogoś za (potencjal-

ną) ofiarę? Literatura przedmiotu wskazuje m.in. na występowanie następujących „czynników stania się ofiarą bullyingu” (Tłuściak-Deliowska, 2016, s. 21): 1) wygląd/niepełnosprawność, 2) rodzina/status materialny, 3) orientacja seksualna, 4) wyznawana religia, 5) brak przyczyn. Na podstawie metaanalizy tych danych można stwierdzić, że nadrzędną przyczyną bullyingu wśród dzieci i młodzieży – uznania kogoś za (potencjalną) ofiarę – wydaje się być odmienność od grupy rówieśniczej, przybierająca różnorodne, wcześniej wymienione, formy. Ciekawy, w kontekście przedmiotu prezentowanych rozważań, jest czynnik „brak przyczyn” odnotowany powyżej. Zjawisko to w subiektywnym poczuciu autora prezentowanego tekstu wydaje się wynikać z tzw. chęci zabicia nudy/dostarczenia stymulacji, tak bardzo potrzebnej dla normalnego rozwoju dzieci i młodzieży (jednakże wskazania te mają hipotetyczny charakter i wymagają empirycznego potwierdzenia).

Czym jest cyberprzemoc (cyberbullying)?

Szczególą, relatywnie nową i coraz bardziej rozpowszechniającą się formą bullyingu jest (w tym kontekście) tzw. cyberprzemoc/cyberbullying (określana także jako tzw. agresja elektroniczna, mobbing elektroniczny). Wydaje się to wynikać z dwóch przyczyn: historii i dynamiki rozwoju Internetu na świecie i w Polsce oraz dostrzegalnej obecnie ekspansji tzw. smartfonów. Już w 1997 r. na problem konieczności rozwoju nowych sposobów komunikacji zwrócił uwagę Maciej Tanaś (1997, s. 7), pisząc: „[...] rola technologii informatycznych wzrasta wszędzie na świecie, my jesteśmy po prostu na nie skazani”.

Cyberbullying jest różnorodnie definiowany. Najbardziej przystępną (znaną autorowi prezentowanej analizy) jego definicję proponują Anna Andrzejewska i Józef Bednarek (2009, s. 34). Według nich istotę cyberbullyingu stanowi „[...] zastosowanie przemocy z użyciem technologii informacyjnych

i komunikacyjnych. Podstawowe formy tego zjawiska to: nękanie, straszenie, szantażowanie przy użyciu sieci, publikowanie lub rozsyłanie ośmieszających, kompromitujących informacji, zdjęć, filmów oraz podszywanie się w sieci pod kogoś wbrew jego woli”.

Pierwszą i najbardziej podstawową różnicą między bullyingiem i cyberbullyingiem jest forma (fizyczna, werbalna, fizyczno-werbalna bądź relacyjna vs. werbalna) i stała dostępność ofiary (w szkole/na uczelni zajęcia mają określone miejsce, czas i przebieg vs. treści dostępne w Internecie i rozsyłane za pomocą telefonów komórkowych/smartfonów są stale dostępne dla zainteresowanych – wystarczy tylko zalogować się na odnośną stronę/forum/grupę dyskusyjną itp.).

W ww. kontekście Radosław Mysior zwraca uwagę na następujące wymiary cyberbullyingu (wywodząc swoją analizę z pojęcia tzw. mobbingu, a tym samym rozszerzając jej zakres o kontekst pracy): 1) powtarzalność (nieograniczona „replikowalność” – Z.M.); 2) silna intencja skrzywdzenia drugiej osoby (sprawca bullyingu czasami swoje zachowanie traktuje jako żart/wybryk); 3) nierównowaga sił (psychofizyczna vs. zapośredniczenia komunikacji w sieci); 4) rozszerzenie relacji sprawca–ofiara o różnego typu „obserwatorów /«followersów»” (por. Mysior, 2013, s. 164–166) (na podstawie metaanalizy dostępnej literatury można wskazać, że te same cechy przejawia bullying – Z.M.).

Agresja elektroniczna przybiera różnorodne formy o zmiennej treści, sile wyrazu oraz przedmiocie i podmiocie oddziaływania. W literaturze przedmiotu można spotkać się z następującymi jej typizacjami (Pyżalski, 2011, 2012): 1) agresja elektroniczna wobec pokrzywdzonych (ofiara jest tu „słabsza” (fizycznie, moralnie) od sprawcy); 2) agresja elektroniczna wobec celebrytów; 3) elektroniczna agresja uprzedzeniowa (ang. *bias bullying*), której przedmiotem są grupy ludzi o cechach dystyngowanych deprecjonowanych przez agresora/sprawcę (np. narodowość, sympatie gru-

powe itp.); 4) agresja elektroniczna wobec nieznanym (przypadkowo-impulsywna) (np. w sytuacji *przypadkowego* spotkania na czacie – przyp. Z.M.); 5) mobbing elektroniczny (cyberbullying). Jacek Pyżalski (2011, s. 42) wskazuje tu, że ofiarą jest w takim przypadku „Młody człowiek należący do grupy, której członkiem jest także sprawca (może to być grupa tradycyjna, np. zespół klasowy, albo grupa online, np. użytkownicy jakiegoś forum dyskusyjnego)” (tym samym uznaje on cyberbullying za jeden z wymiarów szerszego znaczeniowo pojęcia, jakim według niego jest *agresja elektroniczna* – przyp. Z.M.).

Przytoczona tu typologia nie uwzględnia jednakże – w przekonaniu autora tego tekstu – trzech ważnych kategorii społeczno-politycznych będących przedmiotem wzmiankowanej agresji elektronicznej: 1) polityków, 2) żołnierzy, 3) policjantów. Mając to na względzie, proponuje się w odniesieniu do zaproponowanych wcześniej kategorii społeczno-zawodowych (zwłaszcza polityków, żołnierzy i policjantów) wprowadzenie do dyskursu przedmiotowego terminu tzw. mowy nienawiści/hejtu internetowego na określenie przekazywanych w procesie cyberbullyingu emotywnych treści pisanych, podczas gdy na określenie przekazywanych w procesie cyberbullyingu emotywnych treści piktograficznych określenia obrazu nienawiści.

Podsumowanie

Agresywność i agresja stanowią naturalne wymiary funkcjonowania psychospołecznego człowieka. Niezwykle trudne jest ich uniknięcie i „usunięcie” z osobowości/działań jednostki. Stanowią one specyficzny mechanizm motywacyjno-emotywno-dynamiczny wzmacniany oddziaływaniem bodźców środowiskowych (wychowania oraz tzw. wyzwalaczy agresji). Dla praktyków wychowania i edukacji wydaje się to o tyle istotne, że w kontekście zarysowanego wywodu winni oni u swoich podopiecznych wy-

kształcić odnośne mechanizmy/skłonności umożliwiające kanalizację naturalnej agresywności i agresji człowieka w jej społecznie akceptowalne formy (np. sporty zespołowe, walki itp.) – zwłaszcza w odniesieniu do chłopców/młodych mężczyzn.

O ile agresywność i agresja są/mogą być uznane za działania/skłonności naturalne, to przemoc (częste stosowanie skrajnych

form agresji fizycznej), bullying i cyberbullying stanowią istotne patologie (zwłaszcza w kontekście funkcjonowania systemu edukacji oraz gwałtownie następującego rozwoju cyberprzestrzeni). W związku z tym należy im z całą mocą przeciwdziałać, gdyż stanowią one (szczególnie wśród dzieci i młodzieży) nowe „problemy opiekuńczo-wychowawcze XXI wieku”.

Bibliografia

- Andrzejewska, A., Bednarek, J. (2009). *Cyberbullying – zjawisko, zagrożenia, profilaktyka*. Warszawa: Fundacja Pedagogium.
- Clarke, D. (2005). *Zachowania społeczne i antyspołeczne*. Gdańsk: GWP.
- Buss, A.H. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York: Wiley and Sons.
- Dankiewicz, M. (2011). Determinants of interpersonal aggression among youth in context of individual and group relations and socialization experience. W: B. Kaczmarek, G. Kwiatkowska (red.), *Youth facing the challenges of globalization* (s. 165–172). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Dankiewicz, M. (2012). Ocena moralna zachowań agresywnych w teorii i badaniach naukowych. *Studia Psychologica*, (2), 107–118.
- Dankiewicz, M. (2014). Systematyzacja pojęć z dziedziny psychologii agresji. W: J. Piwowarski, A. Czop, J. Kaleta (red.), *Realizacja zadań bezpieczeństwa. Jakość, prakseologia, praworządność* (s. 59–74). Kraków: Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON.
- Dankiewicz, M., Rodasik, R. (2014). Agresja werbalna w przestrzeni publicznej: aspekt społeczny, etyczny i językowy. W: J. Piwowarski (red.), *Funkcje teorii nauk o bezpieczeństwie* (s. 205–222). Kraków: Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego APEIRON.
- DeWall, N.C., Anderson, C.A., Bushman, B.J. (2011). The General Aggression Model: Theoretical Extensions to Violence. *Psychology of Violence*, 1, 3, 245–258.
- Frączek, A. (1993). Socjalizacja a intrapsychiczna regulacja agresji interpersonalnej. W: A. Frączek, H. Zumkley (red.), *Socjalizacja a agresja* (s. 46–60). Warszawa: Instytut Psychologii PAN, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie.
- Korzeniowski, L., Pużyński, S. (1978). Agresja. W: *Encyklopedyczny słownik psychiatrii*. Warszawa: PZWL.
- Krahe, B. (2005a). *Agresja*. Gdańsk: GWP.
- Krahe, B. (2005b). Psychologiczne uwarunkowania agresji. W: J. Zagrodzka, M. Kowaleczko-Szumowska (red.), *Psychospołeczne i neurobiologiczne aspekty agresji* (s. 15–26). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Majchrzyk, Z. (2011). Realna i wirtualna rzeczywistość. W: Z. Majchrzyk, F.J. Terelak (red.), *Agresja wirtualna vs realna: poglądy i badania* (s. 17–36). Białystok: Wyższa Szkoła Administracji Publicznej im. Stanisława Staszica.
- Mysior, R. (2013). Bullying tradycyjny a cyberbullying. Przejawy agresji elektronicznej wśród uczestników czatu internetowego. W: P. Plichta, J. Pyżalski (red.), *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej* (s. 159–180). Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks pracy: Dz.U. 2016, poz. 1666, art. 943 § 2.
- Olweus, D. (15.09.2010). *Przemoc w szkołach*. Prezentacja na Europejskim Kongresie Przeciwdziałania Przemocy Szkolnej, Warszawa.
- Olweus, D. (2007). *Mobbing: fala przemocy w szkole: jak ją powstrzymać?* Warszawa: Jacek Santorski & Company Agencja Wydawnicza.
- Peisert, M. (2004). *Formy i funkcje agresji werbalnej: próba typologii*. Wrocław: Wydawnictwo UWr.

- Pyżalski, J. (2011). *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*. Sopot: GWP.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Ramirez, J.M. (2016). Wprowadzenie. Agresja i agresywność. W: M. Farnicka, H. Liberska, D. Niewiedział, *Psychologia agresji. Wybrane problemy* (s. 12–24). Warszawa: WN PWN.
- Ranschburg, J. (1993). *Lęk, gniew, agresja*. Warszawa: WSiP.
- Reykowski, J. (1986). *Motywacja, postawy prospołeczne a asobowość*. Warszawa: PWN.
- Rode, D. (2010). *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Skorny, Z. (1968). *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Warszawa: PWN.
- Staszic, S. (1926). *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. K. do dzisiejszego stanu Rzeczypospolitej Polskiej przystosowane*. Oprac. S. Czarnowski, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Surzykiewicz, J. (2000). *Agresja i przemoc w szkole. Uwarunkowania socjoekologiczne*. Warszawa: CMPP-P.
- Tanaś, M. (1997). *Edukacyjne zastosowania komputerów*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Thuściak-Deliowska, A. (2014a). Interwencja rówieśników w sytuacji dręczenia szkolnego. Rola czynników kontekstowych. Implikacje praktyczne. *Studia Edukacyjne*, 32, 303–320.
- Thuściak-Deliowska, A. (2014b). Normy grupy rówieśniczej regulujące zachowanie się w sytuacji dręczenia szkolnego. *Psychologia Wychowawcza*, 6, 25–36.
- Thuściak-Deliowska, A. (2016). Retrospektywne spojrzenie na przemoc rówieśniczą. *Kultura i Edukacja*, 3(113), 11–32.
- Thuściak-Deliowska, A. (2017). *Dręczenie szkolne. Społeczno-pedagogiczna analiza zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Wojciszke, B. (2000). Relacje interpersonalne. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom III* (s. 146–186). Gdańsk: GWP.
- Wysocka, E. (2013). Społeczno-kulturowe wyznaczniki agresji młodzieży – próba systematyzacji. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewyżczenia* (s. 14–34). Warszawa: Wydawnictwo Difin.

AGGRESSIVENESS, AGGRESSION, VIOLENCE, BULLYING, AND CYBERBULLYING

Abstract

The article attempts to classify and distinguish the phenomena listed in the title as distinctive childhood care and education problems of the 21st century.

The author begins with a discussion of primary causes of human aggressiveness and aggression, then briefly analyzes and describes the phenomena/concepts of aggressiveness, aggression, and violence, focusing on a relatively detailed analysis and description of school bullying and cyberbullying as new and distinctive childhood care and education problems of the 21st century.

At the end, he presents conclusions from the analysis.

Key words: aggressiveness, aggression, violence, bullying, cyberbullying, childhood care and education problems, 21st century